

MISIR'IN İŞGAL SÜRECİNE (1798-1801) DAİR BİR KAYNAĞIN TERCÜMESİ: MUSTAFA BEHCET EFENDİ VE *TÂRÎH-İ MISIR* ADLI ESERİ*

Hande Meliha İÇAÇAN**

Öz

Geçmişten günümüze önemli merkezlerden biri olma niteliğini koruyan Mısır, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline gelmiş, fakat yalnızca iki asır kadar sonra beynelmilel bir soruna dönüşmüştür. Zamanla farklılaşan yapısı sebebiyle önemsenmiş ve Mısır özelinde birçok çalışma kaleme alınmıştır. Bunlar arasında kronikler ayrı bir yere sahiptir. Zira hadiselerin kronolojik bir sırayla gün gün kaleme alındığı bu eserler tarihin daha iyi tasvir edilebilmesinde tarihçilerin en nadide kaynakları arasındadır. Mısır hakkında kaleme alınan kroniklerin ikisi Mısırlı bir tarihçi olan Abdurrahman el-Cebertî'ye (v. 1825) aittir. Bunlardan ilki genel bir Mısır tarihi olan *Acâ'ibü'l-Âsâr fi't-Terâcîm ve'l-Ahbâr*, diğeri ise 1798 yılında Fransızlar'ın Napolyon Bonapart önderliğinde Mısır'a gerçekleştirdikleri sefere odaklanan *Mazharu't-Takdîs bi-Zehâbi Devleti'l-Fransîs*'dir.

Tamamlanmasının ardından III. Selim *Mazharu't-Takdîs*'in Türkçe'ye kazandırılmasını istemiş ve böylece eser Mustafa Behcet Efendi (v. 1834) tarafından kısa süre içerisinde tercüme edilmiştir. *Târîh-i Mısır* ismiyle bilinen bu tercüme *Cerîde-i Havâdis*'de yayımlanmış ve defaatle istinsah edilmiştir ki çalışmamız sırasında bu nüshalardan on dördünü tespit ettik ve on ikisini temin ederek inceleme fırsatı bulduk. Böylece çalışmamız kapsamında *Târîh-i Mısır*'ın genel yapısını tahlil etmeyi ve eserin ilmî kıymetini ortaya koymayı amaçladık.

Araştırmamızın temelini *Târîh-i Mısır* teşkil etmekle birlikte, çalışmamızda öncelikle Cebertî ve Behcet Efendi'nin hayatı ve eserlerine kısaca yer verdik. Ardından tercümenin nüshaları, yazılış sebebi ve tarihi, muhtevası, yazım usulü, edebî özellikleri, noksanlıkları ve ilmî kıymeti gibi hususiyetlerini detaylandırdık.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Mısır, Abdurrahman el-Cebertî, Mustafa Behcet Efendi, *Acâ'ibü'l-Âsâr*, *Mazharu't-Takdîs*, *Târîh-i Mısır*.

Translation of A Source Concerning Egypt's Occupation Period (1798-1801): Mustafa Behcet Efendi and His Work "Târîkh-i Mısır"

Abstract

Egypt, which has preserved its quality as one of the important centers from past to present, became a part of Ottoman Empire in 16th century, but only two centuries later it turned into an international problem. It has been given importance due to its changing structure over time and many studies have been written about Egypt. Among these, chronicles have a special place. Because these works, in which the events are written day by day in a chronological order, are among the rarest sources of historians to describe history better. Two

* Bu makale 2020 yılında oybirliği ile kabul edilen ve Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin Sarıkaya'nın danışmanlığında hazırlanan *Mustafa Behcet Efendi ve "Târîh-i Mısır" Adlı Tercümesi (İnceleme ve Metin)* isimli yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-3760-417X, e-mail: handemeliha@gmail.com

of the chronicles that written about Egypt belong to 'Abd al-Rahman al-Jabartî (d. 1825), an Egyptian historian. The first of these is *Aja'ib al-Athâr fi'l-Tarâjim va'l-Akhhâr* which includes the general history of Egypt and the other work of the author is *Mazhar al-Taqdîs bi-dhahâb Davlat al-Fransîs* focusing on the French expedition to Egypt in 1798 under the leadership of Napoleon Bonaparte.

After it was completed, Selim III wanted *Mazhar al-Taqdîs* to be translated into Turkish and the work was translated by Mustafa Behcet Efendi (d. 1834) in a short time. Our study comprises this translation known as *Târîkh-i Mısır*. It was published in *Cerîde-i Havâdis* and repeatedly copied that we detected fourteen of these copies during our study and we had the opportunity to examine twelve of them. Within the scope of our study, we aimed to analyze the general structure of *Târîkh-i Mısır* and to evaluate the scientific value of the work.

Along with the main axis of our research the *Târîkh-i Mısır*, in our study, we briefly included the life stories and works of Abd al-Rahman al-Jabartî and Behcet Efendi. Then we have detailed the characteristics of the translation such as the copies, the reason and date of writing, its content, writing method, literary features, deficiencies and scientific value.

Keywords: History, Egypt, 'Abd al-Rahman al-Jabartî, Mustafa Behcet Efendi, Aja'ib al-Athâr, Mazhar al-Taqdîs, Târîkh-i Mısır.

Makalenin Dergiye Geldiği Tarih: 01.09.2021; Hakem ve Yayın Kurulu Değerlendirmesinden Geçtiği ve Yayına Kabul Edildiği Tarih: 28.10.2021

Giriş

Oldukça köklü bir geçmişe sahip olan Mısır, müslümanlar tarafından 642 yılında Hz. Ömer'in hilafeti sırasında fethedilmiştir.¹ Memlükler'in elinden alınıp Osmanlı topraklarına dahil edilmesi ise 1517 yılında gerçekleşen Ridaniye Savaşı'na dayanmaktadır. Böylece Yavuz Sultan Selim dönemi itibarıyla hilafet de Osmanlılar'a geçmiştir.²

16. yüzyılda başlayan ve kısa sürede gelişen Osmanlı - Fransa ilişkileri Osmanlı'nın güç kaybına paralel olarak değişecek ve çok değil iki yüz yıl kadar sonra Fransızlar, Mısır gibi önemli bir Osmanlı toprağını işgale girişecektir. Bu işgalin zeminini oluşturan pek çok etken bulunmaktadır. Osmanlı hakimiyetinin eskisi kadar güçlü olmayışı ve Mısır'da bulunan sancak beyleri, valiler ve kölemenler arasındaki iç mücadeleler Mısır'daki istikrarın bozulmasında etkili olmuştur. Fransız tüccarların Mısır'da zarara uğramaları, Fransız devlet adamlarının ülkelerinin refahı için Mısır'ın istirdadının lüzumu hakkında

1 Mısır'ın İslâm orduları tarafından fethi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Adep Apak, "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001).

2 Corci Zeydan, *Osmanlı Mısır'ı*, tah. Muhammed Harb, çev. Mustafa Özcan (İstanbul: Ark Yayınları, 2015), 95-117.

kaleme aldıkları raporlar ve elbette Napolyon Bonapart'ın zaferler kazanma arzusu Mısır'ın işgalini tetikleyen diğer etmenlerdir.³

Bu saiklerin etkisiyle 1798 yılına gelindiğinde Osmanlılar, kadim dost kabul ettikleri Fransızlar tarafından girişilen bir işgale tanık olurlar. İşgal karşısında tepki çekmemek adına yalnızca halkın hakkını korumak için geldiğini bir dost edasıyla vurgulayan Napolyon önderliğinde Fransızlar, önce Malta'yı ardından İskenderiye'yi işgal ederek kendileri için Kahire yolunun açılmasını sağlamışlardır.⁴

İçinde bulunulan durumun farkında olan III. Selim, işgal karşısında ivedilikle harp ilan etmeyecek ve Fransa'nın rakiplerinden biri olan İngiltere ile işbirliğine girecektir.⁵ Serasker Yusuf Ziya Paşa karadan ve Küçük Hüseyin Paşa donanması ile İngilizler'e yardım için Mısır'a varmak üzere yola çıkacaktır.⁶ İngiliz Amiral Nelson'un Fransız filosunu birkaç gemi hariç yok etmesiyle zorlu günler yaşanmasına rağmen Napolyon emellerinden vazgeçmemiştir. Mısır'da kalıcı olabilmek ve bu zorlu günlerin üstesinden gelebilmek için Suriye'ye yönelmiş fakat Cezzar Ahmed Paşa'nın Nizâm-ı Cedîd askerleriyle birlikte Akka savunmasında büyük bir başarı göstermesi üzerine, bu girişiminden de olumlu bir sonuç elde edememiştir. Üç yıl kadar devam eden bu işgal süreci başarısızlıkla sonuçlanmış ve 1801 yılına gelindiğinde Fransızlar işgale giriştikleri bölgeden çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır.⁷

Her ne kadar başarıyla sonuçlanmamış olsa da bu işgal girişimi neticeleri itibariyle bir dönüm noktası mesabesinde. Öyle ki, artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak ve Mısır'da farklı bir idari düzen benimsenecektir. Bu hadise, gerek Mısır tarihi gerekse Fransızlar'ın Mısır seferi hakkında muhtelif kaynak ve araştırmalara konu olmuştur. Konu hakkında çok sayıda İngilizce ve Fransızca çalışma kaleme alınmıştır. Yine konu ile ilgili çalışmaların büyük yekününü de Osmanlı coğrafyasında yaşamış müelliflerin eserleri oluşturmaktadır.⁸

3 Hüseyin Sarıkaya, "Mısır'ın İşgali (1798-1801) Karşısında Osmanlı İdaresi ve Toplumunu", *Birinci Dünya Savaşı Odağında Tarih Boyunca Savaş*, ed. Metin Ünver-Mustafa Tanrıverdi (İstanbul: Hiperyayın, 2018), 453-481.

4 Enes Kabakçı, "Napoleon Bonaparte'ın Mısır Seferi (1798-1801)", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010), 339-346.

5 Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi* 10/2 (2008), 142.

6 İzzet Hasan Efendi, *Ziyânâme, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a Karşı Mısır Seferi (1798-1802)*, haz. M. İlkin Erkutun (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009), 94-99.

7 V. B. Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi, 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, çev. Turan Keskin (İstanbul: Yordam Kitap, 2011), 44-45; Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", 142.

8 Konu ile ilgili bkz. Sarıkaya, "Mısır'ın İstirdâdını Ele Alan Vekâyi'nâmeler ve Mehmed Emîn Karahân-zâde'nin Târihçe'si", *İslâmi İlimler Dergisi* 9/2 (Güz 2014), 71-126.

Çalışmamız, bu müelliflerden biri olan Abdurrahman el-Cebertî'ye ait *Mazharu't-Takdîs bi-Zehâbi Devleti'l-Fransîs* adlı kroniğin Türkçe tercümesi olan *Târîh-i Mısır* adlı eserin tahlilini amaçlamaktadır. Cebertî, böylesi zorlu bir dönemde Mısır topraklarında yaşamış ve Mısır'ın değişen düzenine dair bizzat şahit olduğu hadiseleri kaleme almıştır. Çalışmamızda, dönemin daha iyi anlaşılabilmesi adına oldukça önemli bir yere sahip olan bu eserin yazarı ve mütercimi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra *Târîh-i Mısır*'ın nüshaları, muhtevası, edebî özellikleri gibi detaylara değinilerek eserin ilmî kıymeti ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Abdurrahman el-Cebertî (v. 1825)

1.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, kendi ifadesiyle h. 1167 (1753-54) senesinde Kahire'de dünyaya gelmiştir.⁹ Soyunun Habeşistan'ın Cebert bölgesine dayanması sebebiyle Cebertî nisbesiyle tanınmıştır.¹⁰ Dindar bir aileye mensuptur ve babası Hasan b. İbrahim, Ezher hocalarından biri olarak kendi oğlunun eğitimini önemsemiş, ona Kuran-ı Kerîm ve diğer ilimleri öğretmiştir.¹¹ Dini ilimlerin yanı sıra geometri, matematik ve astronomi gibi farklı alanlarda da kendini geliştiren Cebertî, çeşitli dersler vermiş ve öğrenciler yetiştirmiştir. İlerleryen yıllarda Osmanlı vezirlerinden Koca Yusuf Paşa'nın isteği üzerine bazı takvimler hazırladığı bilinmektedir.¹²

1798'de Mısır'a ayak basıldığı sıralarda, halk nezdinde meşruiyet sorunu yaşamamak adına Fransızlar Divan'da Ezher ulemasından bazı isimlere de görev vermişlerdir ki Cebertî de bunlardan biridir.¹³ Ayrıca o, Mehmed Ali Paşa döneminde Hanefi müftüsü ve Saray Muvakkiti olarak görev yapmıştır.¹⁴ Bununla birlikte kendisi Mehmed Ali Paşa yönetimine muhalif bir isimdir ve bu

9 Cebertî, *Acâ'ibü'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, thk. Abdurrahim Abdurrahman Abdurrahim (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1997), 1: 339.

10 Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min el-'Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müşrikîn* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1986), 3: 30.

11 Abdülhamid Salih Hamedân-Mahmud er-Rebdavî, "Cebertî, 'Abdurrahman b. Hasan", *Mevsû'atu a'lâmi'l-'ulemâ ve'l-üdebâ'il-'Arab ve'l-Müslimîn* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 2005) 5: 102-104.

12 Mehmed Maksudoğlu, "Cebertî, Abdurrahman b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 190.

13 Selda Güner, "İşgal ve Reformların Gölgesinde Mısırlı Bir Tarihçi: Abdurrahman el-Cebertî (1754-1822)", *Avrupa Tarihinde Türk Eli: Gümeş Karamuk Armağanı*, haz. Ramazan Acun, Serhat Küçük (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2017), 168. Bu divan, General Menu tarafından oluşturulmuş olup, Abdurrahman Şarkavi, Şeyh Muhammed Mehdi, Şeyh Halil Bekri, Şeyh Feyyumi gibi dönemin bilindik simaları da burada yer almıştır, bkz. Muhammed Abdullah İnan, "Abdurrahman el-Cebertî", *Müerrihu Mısri'l-İslâmiyye ve mesâdirü't-tarihi'l-Mısri* (Kahire: Matbaatü'l-Cenne, 1969), 178.

14 Ahmet Savran, *19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987), 65.

tutumundan ömrünce vazgeçmeyen ender kimselerdendir.¹⁵ Halil ismindeki oğlunun, bu muhalefet sebebiyle öldürüldüğüne dair söylentiler bulunmaktadır. Oğlunun kaybindan duyduğu acı nedeniyle görme yetisini kaybetmiş ve hayatının son zamanlarını evinde geçirerek sosyal hayatla olan bağını kesmiştir. Bu uzleti sırasında mı vefat ettiği yoksa düzenlenen suikastla mı öldürüldüğü konusunda kaynaklarda bir birlik yoktur. Ölüm tarihi ile ilgili de net bir veri bulunmamakla beraber, genel görüş 1825 senesinde vefat ettiğinde birleşir.¹⁶

1.2. Eserleri

Cebertî, farklı meziyet ve uğraşları olmasına rağmen tarihçi kimliği ile ön plana çıkmış ve özellikle bu kimlikle tanınmış bir ilim adamıdır. En önemli eseri olan *Acâ'ibü'l-Âsâr fi't-Terâcîm ve'l-Ahbâr*, dört ciltlik genel bir Mısır tarihi niteliğindedir.¹⁷ Bu eserin üçüncü cildi ile aynı zaman dilimini kapsayan bir diğer eseri, çalışmamızda Türkçe tercümesi üzerine odaklanacağımız *Mazharu't-Takdîs bi-Zehâbi Devleti'l-Fransîs*'dir.¹⁸ Adından da anlaşılacağı üzere eser, Fransızlar'ın Mısır'a gelişlerinden bölgeyi terk edişlerine kadar gerçekleşen hadiseleri kapsamaktadır.

Cebertî, *Mazharu't-Takdîs*'i Yusuf Ziya Paşa'nın isteği üzerine yazmaya başlamış ve 1801 yılında tamamlamıştır. Yusuf Ziya Paşa'ya ithaf edilen eser, Pa-

15 Maksudoğlu, "Cebertî, Abdurrahman b. Hasan", 7: 190.

16 Cebertî'nin ölüm tarihi ile ilgili çeşitli kaynaklarda verilen bilgilerin karşılaştırması için bkz. Halil İbrahim Erol, *Mısır'da Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 95.

17 Eserle ilgili detaylı malumat için ayrıca bkz. Cebertî, *Acâ'ibü'l-Âsâr fi't-Terâcîm ve'l-Ahbâr*, thk. Abdurrahim Abdurrahman Abdurrahim (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1997); Cebertî, *Acâ'ibü'l-Âsâr fi't-Terâcîm ve'l-Ahbâr*, thk. Shmuel Moreh, I-IV (Jarusalem: Printiv Press, 2013; Ahmet Özel, "Acâ'ibü'l-Âsâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 314-15; Ahmed Abdurrahim Mustafa, "Acâ'ibü'l-Âsâr fi't-Terâcîm ve'l-Ahbâr li-'Abdirrahman el-Cebertî", *Mevsû'atu Tûrâsü'l-İnsâniyye* (Kahire: Dârü'l-Fikr, 1971), 4, s.553-63; Daniel Crecelius, "Al-Jabartî's Aja'ib al-Athâr fi'l-Tarâjim va'l-Akhbâr and The Arabic Histories, of Ottoman Egypt in the Eighteenth Century", *The Historiography of Islamic Egypt (C. 950-1800)*, Ed. Hugh Kennedy, The Medieval Mediterranean Series, (Leiden: E.J. Brill, 2001), 31: 221-235; Nelly Hanna, "The Chronicles of Ottoman Egypt", *The Historiography of Islamic Egypt (C. 950-1800) Ed. Hugh Kennedy*, The Medieval Mediterranean Series (Leiden: E.J. Brill, 2001, 31: 237-250; David Ayalon, "The Historian al-Jabartî and His Background", *Bulletin of School of Oriental and African Studies* (London: 1960), 23: 217-249.

18 Cebertî eserini bu şekilde adlandırdığını belirtmektedir. Fakat eserin Abdurrahim Abdurrahman Abdurrahim tarafından yapılan tahkikinde ismi *Mazharu't-Takdîs bi-Zevâli Devleti'l-Fransîs* şeklinde kaydedilmiştir, bkz. Cebertî, *Mazharu't-Takdîs bi-Zevâli Devleti'l-Fransîs*, thk. Abdurrahim Abdurrahman Abdurrahim (Kahire: Dârül-Kütübil-Mısriyye, 1998), 9. İncelediğimiz Türkçe yazmalarda ise eserin adı *Mazharu't-Takdîs bi-Hurûci Tâ'ifeti'l-Fransîs* olarak belirtilmektedir, bkz. İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, TY, nr. 10816 vr. 2b; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 6034 vr. 3a; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 19 vr. 3a; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 2448 vr. 2b; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 9628 vr. 2b; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY nr. 2452 vr. 3a; Avusturya Milli Kütüphanesi, H.O., nr. 109 vr. 3a; Avusturya Milli Kütüphanesi, H.O., nr. 1346 vr. 2a; Fransa Milli Kütüphanesi, nr. 1283 vr. 2b; Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 646 vr. 3b; Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, nr. 1351 vr. 2b.

şa'nın İstanbul'a dönmesi ile Sultan III. Selim'e takdim edilmiş ve kısa süre içerisinde Türkçe'ye kazandırılmıştır. Kronolojik sıra gözetilerek kaleme alınan eserin ana eksenini bizzat Cebertî'nin şahit olduğu hadiseler oluşturmaktadır. *Acâ'ibü'l-Âsâr*'ın üçüncü cildi ile konusu aynı olmakla beraber, *Mazharu't-Takdîs*'in nispeten daha muhtasar bilgiler ihtiva ettiğini söyleyebiliriz.¹⁹

Cardin tarafından *Journal d'Abdurrahman Gabarti pendant l'occupation Française en Egypte* adıyla Fransızca çevirisi gerçekleştirilen eser, 1835 yılında İskenderiye'de ve 1838'de Paris'de yayımlanmıştır.²⁰ 1858 yılına gelindiğinde *Yevmiyyâtü'l-Cebertî* adıyla Kahire'de basıldığı da bilinmektedir.²¹ Yaklaşık yedi aylık gelişmelerin nakledildiği bölüm ise *Al-Jabarti's Chronicle of First Seven Months of the French Occupation of Egypt*²² adıyla yayımlanmıştır. Ayrıca Mustafa Behcet Efendi tarafından kaleme alınan Türkçe tercümesi de *Târîh-i Mısır* ismiyle mevcuttur ki çalışmamızın ana konusunu bu eser oluşturmaktadır.

Ayrıca bazı çalışmalarda Cebertî'ye atfedilen *Muhtasaru Tezkireti's-Şeyh Dâvûd el-Antâkî, Nakdün li-Kitâbi Elf leyle ve leyle ve Düstûru Takvîmi'l-kevâ-kibi's-seb'a* başlıklı üç eserin daha varlığından söz edilmekle birlikte²³ bu eserlerin mahiyeti hakkında herhangi bir bilgi bulamadık.

2. Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi (v. 1834)

2.1. Hayatı ve Görevleri

Mustafa Behcet Efendi 23 Nisan 1774'te İstanbul'da doğmuştur. Babası Mehmed Emin Şükûhî Efendi, annesi ise Nefîse Hanım'dır.²⁴ Eğitime önem

19 İki eser arasında bazı ibare değişiklikleri dışında çok büyük farklar yoktur. Yazarın *Acâ'ibü'l-Âsar*'da naklettiği bilgileri gözden geçirerek ve bazı ekleme ve çıkarmalar yapmak suretiyle *Mazharu't-Takdîs*'i tamamladığı anlaşılmaktadır. Ancak *Mazharu't-Takdîs*'in padişah tarafından okunacağını biliyor olması yazarın -*Acâ'ibü'l-Âsar*'dan farklı olarak- özellikle Fransızlar'a karşı oldukça sert bir üslup tercih etmesine sebep olmuştur. Bir başka deyişle Cebertî, *Acâ'ibü'l-Âsar*'da yorumdan uzak bir anlatım tarzı kullanırken, *Mazharu't-Takdîs*'de tarafını belli etme gayreti hemen her satırda müşahede edilebilmektedir. *Mazharu't-Takdîs* ve *Acâ'ibü'l-Âsar* arasındaki münasebete dair örnekler için bkz. Hande Meliha İçaçan, *Mustafa Behcet Efendi ve "Târîh-i Mısır" Adlı Tercümesi (İnceleme ve Metin)* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020), 15-21.

20 Maksudoğlu, "Cebertî...", 190.

21 Necdet Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin Kalemler Muhafızları, Osmanlı Tarihçileri-Ahmedî'den Ahmed Refik'e-* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2015), 679.

22 Abd al-Rahman al-Jabarti, *al-Jabarti's Chronicle of the First Seven Months of the French Occupation of Egypt, Târîkh Muddat al-Fransîs bi-Mısır: Muharam-Rajab 1213/15 June-December 1798*, trc ve thk. Shmuel Moreh (Leiden: Brill, 1975). Bu kısım ayrıca Abdurrahim Abdurrahman Abdurrahman tarafından da tahkik edilmiştir. Bkz. Abdurrahman el-Cebertî, *Târîhu Müddeti'l-Fransîs bi-Mısır*, thk. Abdurrahim Abdurrahman Abdurrahim (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Câmiî, t.y.)

23 Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn: Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabîyye* (Beirut: Müessesü'r-Risâle, 1993), 2: 86-87; Maksudoğlu, "Cebertî...", 191.

24 Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2008), 1: 479. Meh-

veren bir aileden gelen Behcet Efendi, Süleymaniye Tıp Medresesi'nde kardeşi Abdülhak Molla ile beraber aldığı eğitimin ardından müderris olarak göreve başlar.²⁵ Kendisini dönemin uleması arasında seçkin kılan özelliklerden biri, Avrupa dillerine olan hakimiyetidir. Yirmili yaşlarda İtalyanca ve Latince öğrenmeye karar vererek Yahyâ Nâci Efendi'den dersler alır. Farsça, Arapça, Almanca ve Fransızca bildiği diller arasındadır.²⁶

Mekkî Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde, Behcet Efendi'ye beylerbeyi rütbesi takdim edilir.²⁷ 1791 senesinde yardımcı hekim olarak Sinan Ağa Medresesi'nde göreve başlayan Behcet Efendi, 1796'dan itibaren saray hekimleri arasındaki yerini alarak yedi sene kadar bu görevi yürütür. Aynı yıllarda Hekimbaşı olan Naîm Nu'man Efendi'nin azledilmesiyle de 1803 yılında Hekimbaşı olarak yeni görevine başlar.²⁸ Bu dönemde kendisine İzmir kadılığı pâyesi de verilir.

Hekimbaşılık görevine birkaç kez gelen Behcet Efendi, III. Selim'in hükümdarlığı dönemindeki bu ilk görevi sırasında tıp öğreniminin gelişebilmesi için bazı taleplerde bulunmuştur. Dönemin şartları itibariyle tamamının gerçekleşmesi mümkün olmasa da, 1805 yılında *Rum Tıbbiyesi*²⁹ ve 1806 yılında *Tersâne Tıbbiyesi*'nin açılmasına ön ayak olmuştur. 1807 yılında III. Selim'in padişahlığının son bulması ile görevinden azledililerek saraydan uzaklaştırılmıştır.³⁰

med Emin Şükûhî Efendi, Divân-ı Hümâyûn katiplerindendir. Nerede vefat ettiği ve kabrinin nerede bulunduğu bilinmemektedir. Nefise Hanım ise III. Mustafa'nın hükümdarlığı döneminde Cerrahbaşı ve Sultan I. Abdülamid döneminde Hekimbaşılık görevlerinde bulunan Hafız Hayrullah Efendi'nin kızıdır, bkz. Feridun Nafiz Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin 748. Yıldönümü Dolayısı ile Hekimbaşı Mustafa Behcet: Zâti, Eserleri Üstüne Bir Araştırma* (Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1954), 12-13. Hekimbaşı ailesinin şeceresi için ayrıca bkz. Pierre A. Mackay, "Hekimbaşı Ailesi ve Seyahatname", *Belleten* 41/164 (Ekim 1997), 655.

25 Esin Kahya, *Mustafa Behcet Efendi ve Türkçe İlk Fizyoloji Kitabı* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2017), 13. Ayrıca dedeleri Büyük Hayrullah Efendi, iki kardeşi tıba dair bilgilerini geliştirmek üzere Venedik'e göndermiştir. Domuz etinden midelerinin zarar görmemesi için beraberlerinde bir de aşçı gönderdiği bilinmektedir, bkz. Uzluk, "Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi'nin Kitapları ve İslamlarda Bitik Sevgisi-Bitik Evleri", *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 1/3, (1935), 91.

26 M. Alper Yalçınkaya, *Learned Patriots: Debating Science, State and Society in the nineteenth-century Ottoman Empire* (Chicago: University of Chicago Press, 2015), 31.

27 Nil Sarı, "Behcet Mustafa Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 345.

28 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 2: 364.

29 Bu okulun açılabilmesi için kaleme aldığı layihanın metni için bkz. Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin...*, 15-16.

30 1809'de babası Mehmed Emin Efendi için mansıp bedeli olarak ayrılan yıllık bin kuruşun üç yıldır verilmediğini ve bundan dolayı zarurette olduğunu ifade eden arzuhali, bu birkaç yılın kendisi için zorlu geçtiğini düşündürmektedir, bkz. BOA. C. DH., nr. 87-4306.

II. Mahmud döneminde Mısır kadısı olan Behcet Efendi'ye 1812'de Mekke pâyesi, daha sonraları Medine-i Münevvere pâyesi³¹ ve İstanbul kadılığı pâ-yeleri verilir.³² II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan'ın tedavi sürecinde başarı gösteremeyen Hekimbaşı Mustafa Mesut Efendi'nin azliyle, 1816 yılında yeniden Hekimbaşı olur.³³ 1821 yılında Anadolu kazaskeri olur³⁴ ve Meclis-i Vâlâ'da görev alır. Fakat bu ikinci görevi de 1821'de yeniden azledilmesi ile son bulacaktır. Azledilen Behcet Efendi, kardeşi Abdülhak Molla ile birlikte Edirne'nin Keşan kasabasına sürülür ve bir süre burada zorunlu olarak kalırlar.³⁵ Küçük kardeşleri Hızır İlyas'ın II. Mahmud'a ağabeylerinin affedilmeleri talebinde bulunmasıyla³⁶ on bir ay kadar devam eden sürgün son bularak İstanbul'a dönerler.³⁷ Behcet Efendi bir süre sonra Rumeli pâyesi ile onurlandırılır.

1823 yılına gelindiğinde Behcet Efendi'nin üçüncü ve son Hekimbaşılık görevi başlar. Bir sene kadar sonra Rumeli kazaskerliği görevine getirilir.³⁸ Bu kez daha tecrübeli olan Behcet Efendi, arzu ettiği tıp okulunun açılması için girişimlerde bulunur.³⁹ Bu yeni okulun talebe ve hocalarının müslüman olması ve görevlendirilecek iki muallim için de yine önceliğin müslümanlara verilmesi arzusunda⁴⁰ olan Behcet Efendi, *Mekteb-i Tıbbiyye* adıyla da bilinen *Tıbhâne-i Âmire*'nin 1827 yılında kurulmasına öncülük etmiş,⁴¹ kendisi ve kardeşi Abdülhak Molla da burada görev yapmışlardır.⁴²

Resmî görevlerinin yanı sıra Rusya'daki kolera salgını nedeniyle 1831 yılında Osmanlı'da karantina uygulamak durumunda kalındığında, usûle ilişkin risale kaleme almış ve karantina için Boğaz'da bazı yerler belirlenmesine dair takrir sunmuştur.⁴³

31 BOA. HAT, nr. 1521-30.

32 Sarı, "Behcet...", 345; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 2: 364.

33 Bu görev için Behcet Efendi'yi öneren dönemin nüfuzlu isimlerinden Halet Efendi'dir, bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet* (İstanbul: Dârü't-Tibâ'ati'l-Âmire Matbaası, 1823-1895) 11: 15.

34 B. Lewis, "Bahcat Mustafa Efendi", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: 2009), 3: 148.

35 BOA. HAT, nr. 1559-29.

36 Ali Haydar Bayat, *Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999), 137.

37 Cevdet, *Târîh*, 12: 66.

38 BOA. AE. SMHD. II., nr. 114-9674.

39 Bu okulun önemine binaen kaleme aldığı dört arızası bulunmaktadır ki bunların en kapsamlısı sonuncusudur. Bu arızanın tam metninin günümüz harflerine çevirisi için bkz. Bayat, *Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık...*, 142-146.

40 BOA. C. SH., nr. 26-1287.

41 Nil Sarı, "Mekteb-i Tıbbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 2-5.

42 Feham Ülgen, "Abdülhak Hâmîd'in Ecdâdı", *Hayat Tarih Mecmuası* 1/3 (Nisan-Haziran 1973), 36. Behcet Efendi buradaki öğrencilerin iyi yetişmesine önem vermiş ve gerekli malzemelerin temini için sık sık takrirler sunmuştur. Muallim Konstantin'in derslerde kullanacağı malzemelerin alınması için sunduğu takrir bunlardan yalnızca biridir, bkz. BOA. C. MF., nr. 69-3443.

43 BOA. HAT, nr. 1229-47952.

Adı daima tıbbıa katkıları ile anılan Behcet Efendi, 60 yıllık bir ömrün ardından yakalandığı hastalık sebebiyle 1834 yılında vefat etmiştir. İstanbul Üsküdar Doğancılar'da Nasuhi Tekkesi haziresinde medfundur.⁴⁴ Terekesinde yer yer ismen, yer yer topluca zikredilen kitaplarının tam sayısı bilinemesi de Hekimbaşı'nın hususi kütüphanesinin bir hayli zengin olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵

2.2. Çeşitli Eserleri

Behcet Efendi'nin siyasi tarihe dair *Târîh-i Mısır* adlı tercümesinin yanında isimlerini zikretmekle iktifa edeceğimiz gerek telif gerekse tercüme ürünü eserleri bulunmaktadır. Bunlardan, kolera belirtileri ve alınabilecek önlemler hakkında yazılan *Kolera Risâlesi*,⁴⁶ tıbbıa dair halk arasında kullanılan ilaçların derlemesinden oluşan *Hezâr Esrâr*,⁴⁷ hacca gidenlerin sağlıklı olmaları için hazırlanmış bir rehber olan *Tertîb-i Eczâ*,⁴⁸ frengi hastalığına dair tercüme bir eser olan *Makâle fî Emrâzi'l-Firengiyye*,⁴⁹ çiçek aşısına dair bir risalenin tercümesi olan *Risâle-i Telkîh-i Bakari*,⁵⁰ bir fizyoloji eserinin çevirisi olan *Vezâif-i Âzâ*,⁵¹ bir çeşit deri hastalığı olan rûhiye hastalığı ile ilgili kaleme alınan *Rûhiye Risâlesi*⁵² daha çok tıp ilmini ilgilendirirken, *Historie Naturelle* adındaki tabiat tarihinin bazı bölümlerinin tercümeleri olan *Târîh-i Tabii*⁵³ ve *Ma'rifet-i Arz*⁵⁴ adlı eserleri ise doğa olaylarına değinmektedir.

44 Uzluk, *Türk Tıbbiyesinin...*, 72.

45 Bu tereke Coşkun Yılmaz tarafından okuyucuların istifadesine sunulmuştur, bkz. Coşkun Yılmaz, "Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi'nin Terekesi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildiriler-II* (2014), 25-91.

46 Eser 1831 yılında yayımlanmıştır, bkz. Mustafa Behcet Efendi, *İllet-i Cedîde Risâlesi* (İstanbul: Dârü't-Tıbaatü'l-Âmire, 1831). Eserin, Feridun Nafiz Uzluk tarafından yapılan transkripsiyonu için bkz. Uzluk, "Cholera Risâlesi", *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 1/4 (1935), 145-151. Behcet Efendi'nin bu ve diğer bazı eserleri yüksek lisans kapsamında çalışılmıştır, bkz. Tuncay Pekdoğan, *Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi'nin Tıp Tarihindeki Yeri, Tertîb-i Eczâ, Kolera Risalesi, Çiçek Aşısı Risalesi, Ruhiye Risalesi Adlı Eserlerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2019), 15-29.

47 Eser yüksek lisans tezi kapsamında çalışılmıştır, bkz. Fırat Tuna, *Hezâr Esrâr Adlı Tıp Kitabının Latin Harflerine Aktarılması ve Tasnif Çalışması* (Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2016).

48 Pekdoğan, *Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi'nin...*, 31-46.

49 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 2680.

50 Pekdoğan, *Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi'nin...*, 47-74.

51 Eserin iki nüshası *Terceme-i Fisyolocya* ismiyle Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları'nda H. 547 ve H. 566 demirbaş numaraları ile kayıtlıdır. Ayrıca İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 4253'da kayıtlı bir nüshası daha bulunan eser, doçentlik tezi kapsamında çalışılmıştır, bkz. Esin Kahya, *Mustafa Behcet Efendi ve Türkçe İlk Fizyoloji Kitabı*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2017).

52 Pekdoğan, *Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi'nin...*, 74-89.

53 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 1236.

54 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 1215.

3. *Târîh-i Mısır* Adlı Tercümesi

3.1. Tercümenin Aidiyeti Tartışmaları

Mazharu't-Takdîs'i dilimize kazandıran mütercim kimliği konusunda farklı yaklaşımlar görülmektedir. Çalışmaların bir kısmı mütercim olarak Behcet Efendi'yi zikrederken,⁵⁵ diğerleri Mütercim Ahmed Âsım'ın (ö. 1819) bu eseri tercüme ettiğini⁵⁶ belirtmektedir. Bazıları ise önce Mütercim Âsım tarafından çevirinin yapıldığını ve daha sonra Mustafa Behcet'in bazı ilavelerle esere son halini verdiğini⁵⁷ yahut eserin iki farklı mütercim tarafından ayrı ayrı tercüme edildiğini⁵⁸ ifade etmektedir. Araştırmamız vesilesiyle incelediğimiz nüshalarda da bir birlik bulunmamakta, bazılarında Behcet Efendi'nin,⁵⁹ bazılarında ise Âsım Efendi'nin⁶⁰ ismi geçmektedir.

Tüm bu bilgi karmaşasının yanında, farklı mütercimlere atfedilen nüshalar incelendiğinde yalnızca ufak tefek farklılıklar olduğu ve metinlerin iki farklı mütercime ait olamayacak kadar birbiri ile ayniyet arzettiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla iki farklı tercüme yapıldığı görüşünün gerçeği yansıtmadığı aşıkardır. Behcet Efendi'nin bazı eklemelerle tercüme yeni bir form kazanırdığı fikri de doğru bir yaklaşım değildir. Zira böyle olsaydı mütercim, eseri yazma sebebi ve tercüme usullerinden bahsettiği gibi önceki tercüme yaptığı ilave veya düzeltmelerden de bahsetmesi beklenirdi. Metinlerin ayniyeti ve herhangi bir düzeltme yahut ilaveye dair ibarelerin ve emarelerin bulunmaması, tercümenin ya Behcet Efendi'ye ya da Âsım Efendi'ye ait olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bu noktada birinci olasılığın doğruluğuna dair kanaatimiz, sebepleriyle açıklanmaya çalışılacaktır.

Fransızlar'ın Mısır seferini konu edinen kaynaklar hakkında bir araştırma kaleme alan Hüseyin Sarıkaya, tercümenin Behcet Efendi'ye aidiyetine dair bazı detaylar elde etmiştir. Örneğin, *Şâni-zâde Târîhi*'nin Türk Tarih Kurumu'nda muhafaza edilen bir nüshasında, Cevdet Paşa tarafından yazılmış

55 Nil Sarı, "Behcet Mustafa Efendi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 345.

56 Tefik Sütçü, "Türkçe Sözlükçülük Tarihinde Mütercim Âsım ve Kamus Tercümesi", *Tarih Okulu Dergisi*, 16 (İzmir, 2013), 546.

57 Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 369-370.

58 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, t.y.), 1: 268-271.

59 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, TY, nr. 10816 vr. 2b; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 6034 vr. 3a; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 19 vr. 3a; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY nr. 2452 vr. 3a; Avusturya Milli Kütüphanesi, H.O., nr. 109 vr. 3b;

60 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 2448 vr. 2b; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 9628 vr. 2b; Avusturya Milli Kütüphanesi, H.O., nr. 1346 vr. 2a; Fransa Milli Kütüphanesi, nr. 1283 vr. 1b; Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 646 vr. 3b; Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, nr. 1351 vr. 2b.

olduğu düşünülen bir notta “*Ve bir de Behcet Efendi mukaddemâ Fransızlar’ın Mısır’a istîlâsı hakkında muharrer olan Târîh-i Cebertî’yi lisân-ı ‘Arabî’den Türkçe’ye terceme eylemiş olması mülâsebesiyle, kendüsünde bir müverrihlik şî‘ârı vâri idi.*” sözlerinin sarf edildiğini tespit etmiştir ki, bu ifade eserin Behcet Efendi tarafından dilimize kazandırıldığı fikrini desteklemektedir. Ayrıca, eserin *Cerîde-i Havâdis*’de Behcet Efendi’nin adıyla yayımlanmış olması ve Âsım Efendi’nin *Târîh*’inde ve diğer eserlerinde böyle bir çeviri yaptığından söz etmemiş olması da dikkatleri celb etmektedir.⁶¹

Sarıkaya’nın tespitlerinin yanı sıra çeviri esnasında mütercim tarafından yapılan bazı yorumlar da dikkat çekicidir. Örneğin, Fransızlar’ın başhekimini mesabesinde olan bir hekim tarafından cüderi hastalığının ilacına dair bir risale kaleme alındığını ve bu risalenin çoğaltılarak Dîvân’da bulunan meşâyihâ hediye edildiğini aktardığı bölümde mütercimin, “*fakir mütercim derim ki.*” şeklinde bir giriş yaparak bu hastalığa ve ilacına dair detaylı malumat vermiş olması,⁶² Behcet Efendi’nin tıbbâ dair bilgilerinin tezahürü olarak yorumlanabilir. Gerek Sarıkaya’nın tespitleri, gerekse mütercimin tıbbî terimlere vukufiyetinden hareketle biz de tercümenin kuvvetle muhtemel Behcet Efendi’ye ait olduğu kanaatindeyiz.

3.2. Nüshaları

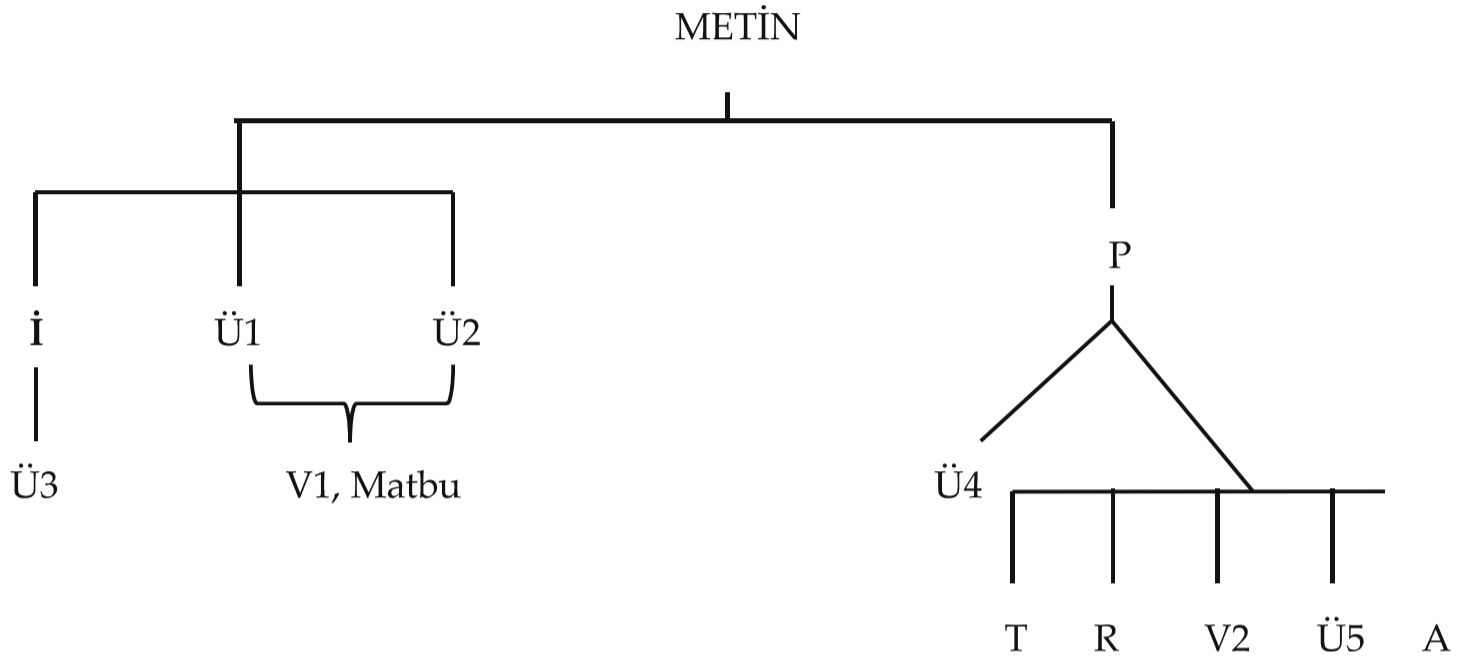
Nüshalardan incelerken kelime tasarrufu sağlayabilmek adına her bir nüshayı farklı harflerle isimlendirdik. İncelediğimiz nüshalarda zikri geçtiği üzere iki farklı mütercim adı bulunmaktadır. Mustafa Behcet Efendi’ye ait nüshalar, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, TY, nr. 10816 [= İ], İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 6034 [= Ü1], İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 19 [=Ü2], İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 2452 [= Ü3] ve Avusturya Milli Kütüphanesi, H.O., nr. 109 [= V1]’da kayıtlıdır.

Mütercim Âsım Efendi’ye atfedilen nüshalar ise Fransa Milli Kütüphanesi, nr. 1283 [= P], Süleymaniye Kütüphanesi, Raşid Efendi, nr. 646 [= R], Avusturya Milli kütüphanesi, H.O., nr. 1246 [= V2], İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 2448 [= Ü4], İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 9628 [= Ü5], Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, nr. 1351 [= A], Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, nr. Y/0103 [= T]’da kayıtlıdır. Bunlardan T, R ve V2 nüshaları Ahmed el-Hırsovavî adlı aynı müstensih tarafından

61 Hüseyin Sarıkaya, “Mısır’ın İstirdâdını Ele Alan Vekâyi’nâmeler ve Mehmed Emîn Karahân-zâde’nin Târihçe’si”, *İslâmi İlimler Dergisi* 9/2 (Güz 2014), 78-79; Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2015). 1: CXXXIII.

62 Cebertî, *Mazharu’t-Takdîs*, çev. Mustafa Behcet Efendi, *Târîh-i Mısır*, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, TY, nr. 10816, vr. 66b.

istinsah edilmiştir. Bunların yanı sıra Âsım Efendi'nin ismi ile Mısır Milli kütüphanesi, Târîh-i Türkî Halîl Ağa, nr. 33 ve nr. 58'de kayıtlı iki nüsha daha bulunmaktadır.⁶³ Lakin tüm girişimlerimize rağmen bunları temin edemediğimizden inceleme imkanımız olmamıştır.

İncelediğimiz nüshaların tamamı istinsah nüshasıdır. Bu yüzden çalışmamızda müellif nüshasına en yakın nüshayı belirlemeye gayret ettik. Şemada görüleceği üzere incelediğimiz nüshalar mütercim isimlendirmelerine göre iki gruba ayrılmaktadır. Bu gruplarda bulunan ortak farklar, grupların farklı kaynakları kullandığına işaret etmektedir. İki nüsha grubunda zaman zaman aynı anlama gelen farklı kelime tercihleri görülebilmektedir. Örneğin, bir grup *dühât* kelimesini kullanırken ikinci gruba ait nüshalarda *mâhir* ifadesi yer almaktadır. Yahut *beyne'r-raiyye*, *beyne'n-nâs* gibi aynı anlama gelen farklı kullanımlar mevcuttur.⁶⁴

Âsım Efendi'ye atfedilen nüshaların tamamında birkaç satır arayla bulunan aynı sözcükler sebebiyle sehven ortaya çıkan satır atlamaları bulunmaktadır.⁶⁵ Anlaşılacağı üzere bu nüshaların tamamı aynı hata ve farklılıkları içeren tek nüshaya dayanmaktadır. Ortak hataların yanı sıra her bir nüshanın müstensih hatasından kaynaklı bireysel satır atlamaları ve kelime yazım yanlışları da bulunmaktadır. Bu yedi nüsha içerisinde hataları en az ve diğerlerine oranla daha titiz bir çalışma ürünü olduğunu tespit ettiğimiz nüsha P nüshasıdır ki grubu temsil ettiğini düşündüğümüz nüsha budur.

Behcet Efendi'ye atfedilen nüshalara baktığımızda Ü1 nüshasında satır atlamalar az olmakla birlikte çokça yazım hatası bulunmaktadır. Bazen, hı (خ) harfi kullanılarak yazılması gereken *hitâb*, *tevbîh* gibi kelimelerin yazımında

63 *Fihrisü'l-mahtutâti't-Türkiyye el-Osmâniyye: elleti iktinetha Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye münzü 'âm 1870 hatta nihaye 1980 m.*, (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1987-1990), 1: 258.

64 Örnekler için bkz. İçaçan, *Mustafa Behcet Efendi...*, 60-61.

65 Örnek için bkz. R, vr. 28b, V2, vr. 15b, Ü4, vr. 17b, Ü5, vr. 19b, A, vr. 16b, P, vr. 18a.

ha (ح) harfini , dat (ض) harfi kullanılan *hâzır*, *zâbit* gibi kelimelerin yazımında zı (ظ) harfini kullanan müstensih, bazense harflerin yerini değiştirerek kelimeleri yanlış yazmış ve anlaşılan o ki istinsah sırasında dikkatli davranmamıştır. Ü2 nüshası da yazım yanlışları ve bunların çokluğu açısından Ü1 nüshasına benzemektedir. V1 nüshası kelime tercihleri ve yazım hatalarında Ü1 ve Ü2 nüshalarına tabi olmuştur. Bu yazım yanlışlarına rağmen bu nüshada yalnızca dört yerde satır atlanmıştır.⁶⁶

İ ve Ü3 nüshaları kendi içlerinde ortak özellikleri olan benzer nüshalardır. Farklı kelime tercihlerinde Ü3 nüshasının İ nüshasına uyum sağladığı görülmektedir. *Degin* yerine *dek*, *mektûbı* yerine *mektûb-ı mezkûrı* örneklerinde olduğu gibi bu iki nüsha farklı kelime tercihlerinde de ortak hareket etmektedir. Fakat Ü3 nüshasında on altı yerde satır atlandığı göz önüne alındığında özen gösterilerek kaydedilmediği açıktır. Bu nüsha, diğerlerinde atlanmış fakat İ nüshasında bulunan kelimelerin hemen hemen tamamında İ nüshasına tabi olmuştur. İ nüshası, yazım yanlışları ve satır atlamaların en az olduğu nüshadır ki yalnızca bir yerde sehven satır atlandığı görülmektedir.⁶⁷

Matbu nüshada da Behcet Efendi'nin adı geçtiği için yazma eser olmamasına rağmen anlam bütünlüğünün korunabilmesi adına birinci grup nüshaları arasında zikredilmiştir. Metinde *kefere*, *kâfir*, *küffâr* gibi dini içerikli terimlerin tamamında *düşmen*, *tâ'ife*, *kimesne* gibi daha yumuşak ifadeler kullanılması dikkat çekicidir.⁶⁸ Bu grubun diğer nüshalarından farklı özellikler barındırmayan bu metin çok fazla yazım hatası içermektedir.

Tüm bu detaylardan hareketle, incelediğimiz on iki yazma nüsha ve matbu metin içerisinde İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 10816'da kayıtlı ve titizlikle istinsah edilmiş olan nüshanın müellifin kaleme almış olduğu metne en yakın nüsha olduğunu tahmin etmekteyiz. Metin ile alakalı atıflarda bulunduğumuz kısımlarda esas aldığımız nüsha bu nüshadır.

3.3. Yazılış Tarihi ve Sebebi

Mazharu't-Takdîs'i dilimize kazandırma görevi mütercime dönemin sultanı tarafından verilmiştir. Eserin giriş bölümünde mütercim'in açıklamalarından anlaşıldığına göre padişahın isteği üzerine çevirisi yapılmaya başlanan eser bölümler halinde tercüme edilerek padişaha sunulmuştur.⁶⁹

Tercümenin hangi tarihte tamamlandığı konusu ise açıklamaya muhtaçtır. Zira eserde iki farklı tarih geçmektedir. Giriş bölümünde "... bin iki yüz

66 Örnekler için bkz. İçaçan, *Mustafa Behcet...*, 62-63.

67 Örnekler için bkz. İçaçan, *Mustafa Behcet...*, 63-64.

68 Örnekler için bkz. Cebertî, *Târîh-i Mısır: Terceme-i Behcet Efendi* (İstanbul: 1865), 33-35, 37.

69 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 2b.

yirmi iki evâ'ilinde temâm oldu"⁷⁰ ifadeleri yer alırken, hâtîme bölümünde "... *bin iki yüz yirmi beş Rebî'ulûlâ gürresinde kârîn-i hitâm olmuşdur.*"⁷¹ cümlesi bulunmaktadır. Bahsedilen ilk tarih III. Selim, ikincisi ise II. Mahmud dönemine denk gelmektedir.

Behcet Efendi'ye Hekimbaşılık görevi üç kez verilmiştir ve ilk görevi III. Selim'in tahttan indirilmesiyle son bulmuştur. Giriş bölümündeki ibare 1222 yılının ilk dört ayı olan Muharrem, Safer, Rebî'ulûlâ ve Rebî'ulâhir aylarını kapsamakta ve bu zaman dilimi 11 Mart-6 Temmuz 1807 tarihlerine rastlamaktadır. Yani Behcet Efendi bu tarihlerde henüz ilk görevinden azledilmemiştir. Hâtîme bölümündeki tarih ise Hekimbaşılık görevini yürütmediği 6 Nisan 1810 tarihine denk gelmektedir. Oysa mütercim tercümeyle başlarken kendisinden *Re'îsü'l-etıbbâ*⁷² diye bahsetmiştir ki bu ifadesinden eseri tercüme ettiği sıralarda Hekimbaşı olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca yine giriş bölümünde III. Selim'in Mısır'ı düşman işgalinden kurtarmadaki başarısından dolayı Mısır'ın üçüncü fâtihi ilan edilmesini tercüme ederken kullandığı "... *hâlâ revnak-efrûz-ı dîhîm-i Saltanat ...*"⁷³ şeklindeki ifadelerinden III. Selim'in hâlâ sultan olduğu anlaşılmaktadır.

Hâtîme bölümündeki Rebî'ulûlâ 1225 tarihinin *Rebî'ulûlâ* kısmında bir hata görünmemektedir. Zira bu ay ilk dört aydan biri olup, giriş bölümündeki *evâ'il* ibaresini desteklemektedir. Bununla birlikte belirtilen detaylardan hareketle, hâtîme bölümünde 1225 yılının kayıt altına alınmasında bir istin-sah hatası olabileceğine dair kuvvetli bir kanaat hasıl olmaktadır. Tercüme 9 Mayıs-7 Haziran 1807 tarihleri arasına denk gelen 1222 senesi Rebî'ulûlâ ayında tamama erdirilerek III. Selim'e takdim edilmiş olmalıdır.

3.4. Muhtevası

Eser, 10 Muharrem 1213/24 Haziran 1798 tarihinde Fransızlar'ın İskenderiyye'ye gelişleriyle başlamakta ve 1216 Şaban ayı⁷⁴ hadiseleri ile son bulmaktadır. Napolyon Bonapart önderliğinde gerçekleştirilen işgal süreci ve bu zaman diliminde yaşananlar kronolojik olarak gün gün anlatılmaktadır.

Metnin Arapça aslında Cebertî, eseri Hz. Adem'in yeryüzünde halife olarak yaratılışıyla başlatarak Hz. Peygamber (s.a.v.), dört halife ve müslümanlarca kurulan diğer devletlerden bahsetmektedir. Behcet Efendi, giriş mahi-

70 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 2b.

71 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 83a.

72 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 2b.

73 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 1b.

74 1- 29 Şa'ban 1216 = 7 Aralık 1801- 4 Ocak 1802.

yetindeki on yedi sayfalık bu bölümü⁷⁵ tercümeyle dahil etmemiş, tüm bunları özetleyen yaklaşık iki buçuk sayfalık kısa bir giriş yapmayı tercih etmiştir.⁷⁶

Giriş bölümünde Fransızlar'ın İskenderiyye'ye 1213'de varışı, akabinde Yusuf Ziya Paşa'nın Serdâr-ı ekrem tayin edilişi ve Mısır'ın düşmanlardan temizlenmesinden kısaca bahsedilmektedir. Oldukça öz bilgiler içeren giriş bölümünün ardından, Fransızlar'ın İskenderiyye'ye gelişiyle başlayan, Fuva, Rahmaniyye ve Mısır'ın iç bölgelerine doğru yayılmaları ile devam eden olaylar silsilesi izah edilmeye çalışılmıştır. Fransızlar'ın halkın tepkisini çekmeme gayesiyle yayımladıkları ve aslî amaçlarının halkın hakkını korumak olduğuna dair söylemler içeren bildirimlere de yer verilmiştir. Üç yıl boyunca devam eden işgal sürecinde Fransızlar ile yaşanan hadiseler ve hatta bazen günlük olaylar eserde detaylandırılmıştır. Fransızlar'ın Mısır'dan ayrılma sürecinde yaşananların aktarılmasıyla eser sona ermektedir.

Hâtime bölümünde, girişteki anlatıya paralel olarak eserin içeriğinden bahsedilmekte ve mütercim bazı yorumlarda bulunmaktadır. Cezzar Ahmed Paşa'nın Akka muhasarası ve Ebuhûr muharebeleri gibi bazı konuların eksik oluşuna değinen mütercim, eserin tam manasıyla dönemi aydınlatan bir tarih kitabı olmadığı yorumunu yapmaktadır. Bununla birlikte Cebertî'yi böyle kıymetli bir eser kaleme aldığı için övgüyle anmayı ihmal etmemiştir.⁷⁷

3.5. Yazım Usulü

Târîh-i Mısır, harfi harfine tercüme edilme gayesiyle kaleme alınmış bir eser değildir. Behcet Efendi, mükerrer olan ve gerekli görmediği bazı yerleri atladığını ve Arapça metnin tamamını tercüme etmek yerine manânın aktarılmasını önemsediğini belirtmiştir.⁷⁸ Nitekim 1215 yılına ait 12 sayfalık vefeyât bölümünü⁷⁹ ve sıklıkla yer alan uzun şiirleri⁸⁰ tercümeyle dahil etmemiştir.

Zaman zaman mütercimin hadiseleri özetlerken bazı detayları atlamayı tercih ettiği görülmektedir. Örneğin Fransızlar'ın halktan olumsuz bir tepki görmemek adına yayımladıkları mezkur mektuptan bahsederken, Cebertî'nin neredeyse cümle cümle metin kritiği yaptığı bölümü tercümeyle almamıştır.⁸¹ Bu açıklamaların devamında metnin Arapça aslında bulunan, Fransızlar'ın yataklarına dahi ayakkabıyla basabilecek kadar temizlik fikrine uzak olduklarına dair detaylar da tercümede yer almamaktadır.⁸²

75 Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 1-17.

76 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 1b-2b.

77 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 82b.

78 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 83a.

79 Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 252-263.

80 Örnekler için bkz. Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 132-134, 178, 245-246, 286-287.

81 Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 26-29.

82 Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 28.

Mütercimim, bilhassa mektup ve bildirimlerde yalnızca tercüme ile iktifa etmediği ve bu kısımların Arapça aslını da metne dahil ettiği dikkat çekmektedir. Örneğin, sözünü ettiğimiz ve Cebertî'nin uzun uzadıya açıkladığı mektupta önce Arapça metne yer vermiş, ardından metnin tercümesini kaleme almıştır.⁸³ Bu bölümün çevirisini bitirdikten sonra, Cebertî'nin burada bazı şerhler yaptığını, lüzumu olmayan ayrıntılara girdiğini ve kendisinin konunun dışında kalan bu detayları tercüme etmediğini beyan etmiştir. Buradan hareketle, Behcet Efendi'nin metni tercüme esnasında bazı tasarruflarda bulunduğu, okuyucuya bu tasarruflar hakkında bilgi vermeyi de ihmal etmediği ve salt tercüme yerine esere bazı açıklamalar ilave ettiği söylenebilir.

Mütercimim bir diğer açıklaması da Fransızlar'dan bir hekimin cüderî hastalığının ilacına dair risalesinden bahsedilen bölümde yer almaktadır. Cebertî'nin bu risalenin Dîvân'da bulunan meşayîha hediye edildiğinden söz etmesi üzerine Behcet Efendi, "*Fakir mütercim derim ki...*" şeklinde bir giriş yapmak suretiyle zikri geçen ilacın İngiltere'de zuhur ettiğinden ve gündün güne Osmanlı Devleti'nde de faydalarının bilinir hale geldiğinden bahsetmiştir.⁸⁴ Örneklere bakıldığında *Târîh-i Mısır*'ın muhtasar bir eser olma özelliği taşıdığı ve mütercimim gerekli gördüğü yerlerde bazı ilaveler yaptığını söyleyebiliriz.

3.6. Edebî Hususiyeti

Eserde düz bir anlatımdan ziyade söz sanatlarının yer aldığı akıcı bir üslup tercih edilmiştir. Örneğin, giriş bölümünde mütercim Türkçe'nin zerafetini bir gelin edasına benzetmek suretiyle telmih sanatına başvurmuştur.⁸⁵

Yine benzer bir şekilde, Mısır'ı Fransızlar'ın elinden kurtarma konusunda gösterdiği başarıdan dolayı Sultan III. Selim'i övgü dolu ifadelerle Mısır'ın üçüncü fâtihi olarak nitelemiştir. Bir başka deyişle, Mısır'ı 642 yılında fetiheden Amr b. Âs⁸⁶ ve 1517 yılında bir Osmanlı toprağı haline getiren Yavuz Sultan Selim⁸⁷ ile III. Selim arasında benzerlik kurmak suretiyle tevriye sanatını kullanarak Türkçe'nin inceliklerinden yararlanmışır.

Yazar metinde ağır bir dil tercih etmemiş, eseri kolay ve bilinen ibareler ile tercüme ettiğini beyan etmiştir.⁸⁸ Tarihi hadiselerin sade, anlaşılır ve akıcı bir üslupla sunulduğu dikkat çekmektedir.

83 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 4b-7a.

84 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 66b-67a.

85 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 2b.

86 Cengiz Tomar, "Mısır, Tarih/Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 559-563.

87 Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır, Tarih/Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 563-569.

88 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 83a.

Ayrıca tercümede zaman zaman Farsça ve Arapça şiir ve özdeyişlere yer verilmiş ve bazı atasözü ve deyimler kullanılmıştır. Yanı sıra, Koca Râgıp Paşa⁸⁹ ve Halim Giray⁹⁰ gibi isimlere ait beyitleri de eserde görmekteyiz. Tüm bunlarla yazarın mânâyı zenginleştirme yolunu tercih ettiği görülmektedir.

3.7. Hata ve Noksanlıkları

Metin titizlikle tercüme edilmiş olmasına rağmen, mütercimim dikkatinden kaçan bazı hususlar görülmektedir. Örneğin, 1 Şa'bân 1214/29 Aralık 1799 tarihinde Fransızlar'ın Mısır'ı tahliyesi üzerine gerçekleştirilen bir anlaşma vardır ki bu anlaşmanın maddeleri *Mazharu't-Takdîs*'de sıralanmıştır. *Târîh-i Mısır*'ın tüm nüshalarına bakıldığında ise on yedinci maddeden sonra on sekizinci madde başlığının atıldığı, fakat on dokuzuncu maddenin içeriğine yer verildiği göze çarpmaktadır.⁹¹ Devamında ise on dokuzuncu madde için bir başlık atılmayıp yirminci maddeye geçiş yapılmıştır. Kuvvetle muhtemel mütercim, on sekiz ve on dokuzuncu maddelerde geçen "*Fransaviyye*" ve "*selâse*" gibi ortak kelimeler nedeniyle sehven on sekizinci maddeyi atlayarak bir sonraki maddeden tercümeyle devam etmiştir.

Eserde on beşe yakın yerde adı geçen dönemin önemli tacirlerinden *Ahmed Mahrûkî* isminin yazımında da yer yer hatalı kullanım gözlemlenmiştir. Sözelimi bu isim, Arapça metinde her yerde *Ahmed* şeklinde kaydedilmişken, mütercim iki yerde *Mehmed Mahrûkî* şeklinde yazmıştır.⁹² Ancak Behcet Efendi'nin eserin ilerleyen bölümlerinde gözünden kaçan bu hatadan döndüğü ve kelimeyi aslına uygun olarak *Ahmed* şeklinde kaleme aldığı görülmektedir.⁹³

Eserdeki tarihlendirmelerde mütercimim dikkatinden kaçan pek çok yerin bulunduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, 1213 senesi Şa'bân ayında yaşananların aktarıldığı bölümde yazar, 21 Şa'bân 1213 olarak belirtmesi gereken yeri 11 Şa'ban 1213 olarak kaydetmiştir.⁹⁴ Doğal olarak ardından gelen 23 Şa'ban 1213 tarihini de 13 Şa'bân 1213 şeklinde yazmıştır.⁹⁵ Yine 1213 senesinde Ramazan ayının *yedisi* olması gereken tarih *dokuzu*, Şevvâl'in *yirmi dördü* olması gereken tarih *on dördü* şeklinde kaleme alınmıştır.⁹⁶ 1214 yılı olayların-

89 Örnek için bkz. Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 45a.

90 Örnek için bkz. Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 30a.

91 Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 164; Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 49a.

92 Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 44,50; Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 12b, 14a.

93 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 25a, 25b, 50a, 50b, 52a, 53b, 58a, 68a, 81a, 81b.

94 Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 98; Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 27b.

95 Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 99; Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 28a.

96 Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 104,119; Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 29a, 33b.

da ise Muharrem,⁹⁷ Safer⁹⁸ ve Rebî'ulevvel⁹⁹ aylarında bazı tarihlerde benzer hatalar mevcuttur. Tarih hatalarının çoğunlukla *yirmi* yazılması gereken yerlerde *on* ibaresinin yazılması şeklinde yapıldığı dikkat çekmektedir.¹⁰⁰ Oysa bu tarihlendirmelerin tamamında Cebertî'nin doğru tarihi kaydettiğini görmekteyiz.

Bazense mütercim eserin Arapça aslındaki tarih hatalarında müellife sadık kalmış ve Türkçe metinde bunları düzeltme girişiminde bulunmamıştır. Nitekim, eserin başlarında yer alan Fransızlar'ın İskenderiyye'ye varış sürecinin detaylandırıldığı bölümde önce 10 Muharrem 1213 tarihinin Pazar gününe denk geldiği söylenmiş, birkaç satır sonra ise 8 Muharrem 1213 tarihi için Perşembe günü ibaresi zikredilmiştir. Oysa gerçekte bu gün Cuma gününe denk gelmelidir. Burada, tarih hatasının Cebertî'den aynen nakledildiği görülmektedir.¹⁰¹ Tashih edilmeyen bu gibi yanlışların Behcet Efendi'nin tercihinden ziyade, kendisi tarafından fark edilmemiş olma ihtimali ağır basmaktadır.

Açıklanan örneklerde görüleceği üzere, eserde sıkça yer alan tarihlendirme hataları ve diğer bazı yazım yanlışları, tercümenin hızlıca yapıldığını düşündürmektedir. Tamamlandıktan sonra, gözden geçirme ve tahsis etme imkanı bulunamamış ve *Târîh-i Mısır* mevcut hali ile III. Selim'e takdim edilmiş olmalıdır.

Yazım usulünden bahsederken değindiğimiz gibi çeviri esnasında bazı bölümler atlanmış ve tercümeyle dahil edilmemiştir. Her ne kadar mütercimmin tercihi olsa da, *Târîh-i Mısır*'da yer alan malumatın eserin Arapça aslını eksiksiz olarak yansıtmaması, tercümeyle ait noksanlıklardandır.

3.8. Değeri ve İlmî Kıymeti

Araştırmamızın ana konusunu teşkil eden bu nadide eser, dönemin siyasi ve sosyal tarihini anlayabilmemiz açısından önemlidir. Mütercim de *Târîh-i Mısır*'ın başında *Mazharu't-Takdîs*'in eşsiz bir eser olduğunu ifade ederek bu konuya dikkat çekmiştir.¹⁰²

Literatürü incelediğimizde Fransızlar'ın Mısır seferinden bahseden genel tarih kitaplarının sayısı çok az olmamakla birlikte, hususi olarak bu sefere dair kaleme alınmış kaynakların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bun-

97 Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 139,142; Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 41b.

98 Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 148; Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 43b.

99 Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 152; Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 45a.

100 Diğer bazı örnekler için bkz. Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 232-233; Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 72b, 73a.

101 Cebertî, *Mazharu't-Takdîs...*, 18; Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 2b.

102 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 2b.

lar, İzzet Hasan Efendi'ye ait olan *Ziyânâme*,¹⁰³ Nikola et-Türk tarafından kaleme alınan *Zikrû temellüki cumhûri'l-Fransaviyyeti'l-aktâri'l-Mısriyye ve'l-bilâdi's-Şâmiyye*, Mehmed Emîn Karahân-zâde'nin *Târihçe'si* ve Behcet Efendi'nin *Târîh-i Mısır* isimli eserinin Cebertî'ye ait Arapça aslı olan *Mazharu't Takdîs'* dir.¹⁰⁴ Gerek Arapça gerek Türkçe olarak kaleme alınmış eserlerin sayısının oldukça sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle Türkçe eserlerdeki bu açığın kapanmasına yardımcı olması adına bu çevirinin önemi büyüktür.

Behcet Efendi'nin eseri ana konusuna odaklanarak tercüme etmeyi yeğlediği ve konu dışı olduğunu düşündüğü detayları atladığı müşahede edilmektedir. "... *fenn-i târihin vazîfesi olan mahalden tercemeye şürû' olundu*"¹⁰⁵ şeklinde yaptığı açıklamadan görüleceği üzere kendisi de bunu bizzat ifade etmiştir. Konu bütünlüğünü önceleyerek metni olay örgüsünden uzaklaştırmamayı amaçlamıştır.

Olayların gün gün açıklandığı bir kronik olan bu eser, okuyucunun zihninde siyasi tarih kronolojisi çizerken, sosyal tarihe dair detayları da ihmal etmez. Mütercim sosyal hayata dair olayları da atlamadan tercümeyle dahil etmiştir. Örneğin, 1213 yılı hadiselerini dilimize kazandırırken bir bayram günü kadın erkek herkesin kabir ziyaretlerinde bulunduğu, hatta bayram namazında imamın fâtihâ sûresini unuttuğu ve bu sebeple namazı yeniden kıldırıldığı gibi ince ayrıntılara dahi tercümede yer vermiştir.¹⁰⁶ Behcet Efendi'nin çeviri esnasında atladığı yerlere bakıldığında bunların Cebertî'nin kişisel görüşleri, bildirilere dair yaptığı açıklamalar, vefeyât bölümü ve şiirler olduğu görülecektir. Mütercimin bu tercihlerinin eserin tarihi değerine gölge düşürecek nitelikte olmadığı ve ona muhtasar bir eser olma niteliği kazandırdığı söylenebilir.

Eserde tespit edilen bazı hataları zikretmiştik. Bunlar incelendiğinde yapılan yanlışların mütercimin eksik Arapça bilgisinden kaynaklanmadığı kolayca fark edilebilmektedir. Hatta Behcet Efendi'nin eserin Arapça aslının bazı gramatik hatalar ve gereksiz tekrarlar barındırdığını ifade etmesi de kendisinin Arapça'ya vukufiyyet derecesine işaret eder niteliktedir.¹⁰⁷ Mevcut hataların genel manada tarihlendirmelerde on günlük kadar oynama şeklinde gerçekleştiği düşünüldüğünde, metinde eserin kaynak değerine zarar verecek hatalar yekünü bulunmadığını söylememiz isabetli olacaktır.

103 Bu eser, M. İlkin Erkutun tarafından doktora tezi olarak çalışılmış ve yayımlanmıştır. Bkz. İzzet Hasan Efendi, *Ziyânâme, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a karşı Mısır Seferi (1798-1802)*, haz. M. İlkin Erkutun (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009).

104 Sarıkaya, "Mısır'ın İstirdâdını...", 77-86.

105 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 7a.

106 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 31a.

107 Cebertî, *Târîh-i Mısır*, vr. 83a.

Sonuç ve Değerlendirme

Mısır'ın 1798 senesinde Fransızlar tarafından işgalini ve üç yıl süren bu süreçte gerçekleşen çeşitli siyasi, askeri ve günlük hadiseleri konu edinen *Mazharu't-Takdîs*, Abdurrahman el-Cebertî tarafından kaleme alınmış önemli kroniklerimizdendir. Bu eserde Cebertî olayları gün gün tarihlendirmek suretiyle gerek siyasi gerekse sosyal hadiseleri ayrıntılı bir biçimde kaydetmiştir. Tamamlandığı sıralarda Sultan III. Selim'in isteği ile dilimize kazandırılmış ve bu tercüme *Târîh-i Mısır* adıyla tanınmıştır.

Mazharu't-Takdîs ve *Târîh-i Mısır* karşılaştırıldığında, -Behcet Efendi'nin kendisinin de belirttiği üzere- eserin kelime bazlı bir tercüme olmadığı görülmektedir. Bir başka deyişle Behcet Efendi, eserin Arapça aslında bulunan Cebertî'nin bazı gelişmelerin ardından yaptığı yorumlar ve bazen sayfalarca yer tutan şiirler gibi bazı detayları tercümeyle dahil etmemiş ve muhtasar bir eser meydana getirmiştir. Bununla birlikte mütercim bazı yerlerde ise esere şerhler düşmüştür. Bilhassa tıbbî mevzularla ilgili bazı şerhleri bulunmaktadır ki kendisinin tıbbî vukufiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

Tercümede sözcükler itina ile seçilmiş ve anlaşılır bir üslup amaçlanmıştır. Buna karşın söz sanatları ihmal edilmemiş, Türkçe'nin zerafetinden istifade edilmiştir. Yine tarihi akışta, metnin aslına sadık kalınmıştır. Tespit ettiğimiz tarih hataları ve yazım yanlışları, eserin hızlı bir şekilde tercüme edildiğini ve gözden geçirilmeksizin ivedilikle Sultan III. Selim'e takdim edildiğini düşündürmektedir. Mevcut hata ve noksanlıklar düşünüldüğünde, bunların eserin tarihî değerine gölge düşürecek nitelikte olmadığı görülmektedir.

Netice itibariyle, 1798 yılında Fransızlar'ın Mısır'a gelişiyle başlayan ve üç yıl kadar süren Mısır seferi hakkında yapılan/yapılacak araştırmalar için *Târîh-i Mısır*, *Mazharu't-Takdîs* kadar özel bir yere sahiptir. Sade ve akıcı bir üslupla yazılması ve muhtasar olma özelliği *Târîh-i Mısır*'a herkes tarafından anlaşılma kolaylığı ve daha büyük bir kitleye hitap edebilme imkanı kazandırmıştır. Bununla birlikte çeviri sırasında seçilen ve ayrıştırılan detaylar Behcet Efendi'nin kişisel tercihleridir. Bu nedenle, eser bu bilinçle okunmalı ve *Târîh-i Mısır* okunduğunda eserin Arapça aslındaki her detaya vakıf olunamayacağı farkında olunmalıdır. Cebertî'nin hadiseleri aktarırken zikrettiği şiirlere ve zaman zaman yaptığı yorum ve izahlara ulaşmak isteyen okuyucuların eserin Arapça aslından faydalanmaları gerekmektedir.

Kaynakça**Arşiv Vesikaları**

- BOA. C. DH., nr. 87-4306.
 BOA. HAT., nr. 1521-30.
 BOA. C. MF., nr. 69-3443.
 BOA. HAT., nr. 1229-47952.
 BOA. HAT., nr. 1559-29.
 BOA. AE. SMHD. II., nr. 114-9674.
 BOA. C. SH., nr. 26-1287.

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

- Ahmed Abdurrahim Mustafa, "Acâ'ibü'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr li-'Abdirrahman el-Cebertî", *Mevsû'atu Türâsü'l-İnsâniyye*, 4 cilt, Kahire: Dârü'l-Fikr, 1971.
 Ahmed Âsım Efendi, Mütercim. *Âsım Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, 2 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu 2015.
 Ahmed Âsım Efendi, Mütercim. *Târîh-i Mısır*, Fransa Milli Kütüphanesi, nr. 1283; Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 646, İstanbul; Avusturya Milli Kütüphanesi, H.O., nr. 1346; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 2448; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 9628; Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, nr. 1351, İstanbul.
 Ahmed Cevdet Paşa. *Târîh-i Cevdet*, 12 cilt. İstanbul: Dârü't-Tibâ'ati'l-Âmire Matbaası, 1823-1895.
 Apak, Adem. "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2, (2001).
 Ayalon, David. "The Historian al-Jabartî and His Background", *Bulletin of School of Oriental and African Studies*. 23: 217-249. London: 1960.
 Babinger, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
 Bayat, Ali Haydar. *Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.
 Cebertî, Abdurrahman b. Hasan. *Acâ'ibü'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, thk. Abdurrahim Abdurrahman Abdurrahim, 4 cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1997.
 Cebertî, Abdurrahman b. Hasan. *Acâ'ibü'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, thk. Shmuel Moreh, 4 cilt. Jarusalem: Printiv Press, 2013.
 Cebertî, Abdurrahman b. Hasan. *al-Jabarti's Chronicle of the First Seven Months of the French Occupation of Egypt, Târîkh Muddat al-Fransîs bi-Mısır: Muharam-Rajab 1213/15 June-December 1798*. Trc. ve thk. Shmuel Moreh. Leiden: Brill, 1975.
 Cebertî, Abdurrahman b. Hasan. *Mazharu't-Takdîs bi-Zevâli Devleti'l-Fransîs*. Thk. Abdurrahim Abdurrahman Abdurrahim, Kahire: Dârül-Kütübîl-Mısriyye, 1998.
 Creelius, Daniel. "Al-Jabartî's Aja'ib al-Athâr fi'l-Tarâjim va'l-Akhabâr and The Arabic Histories, of Ottoman Egypt in the Eighteenth Century", *The Historiography of Islamic Egypt (C. 950-1800)*. Ed. Hugh Kennedy, The Medieval Mediterranean Series. 31:221-235. Leiden: E.J. Brill, 2001.
 Çolak, Kamil. "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi* 10/2 (2008), 141-183.
 Erol, Halif İbrahim. *Mısır'da Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

- Fihrisü'l-mahtutâtî't-Türkiyye el-Osmâniyye: elleti iktinetha Dârü'l-Kütübi'l- Kavmiyye münzü 'âm 1870 hatta nihaye 1980 m.* Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1987-1990.
- Güner, Selda. "İşgal ve Reformların Gölgesinde Mısırlı Bir Tarihçi: Abdurrahman el-Cebertî (1754-1822)", *Avrup Tarihinde Türk Eli: Gümeş Karamuk Armağanı*, haz. Ramazan Acun, Serhat Küçük. 159-182. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Hanna, Nelly. "The Chronicles of Ottoman Egypt". *The Historiography of Islamic Egypt (C. 950-1800)* Ed. Hugh Kennedy, The Medieval Mediterranean Series, 31/237-250. Leiden: E.J. Brill, 2001.
- Hamedân, Abdülhamid Salih-Mahmud er-Rebdavî. "Cebertî, 'Abdurrahman b. Hasan", *Mevsû'atu a'lâmi'l-'ulemâ ve'l-üdebâ'il-'Arab ve'l-Müslimîn*, 5/102-104. Beyrut: Dârü'l-Cil, 2005.
- İçaçan, Hande Meliha. *Mustafa Behcet Efendi ve "Târîh-i Mısır" Adlı Tercümesi (İnceleme ve Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (Ed.). *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, 4 cilt. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2008.
- İnan, Muhammed Abdullah. "Abdurrahman el-Cebertî", *Müerrihu Mısri'l-İslâmiyye ve mesâdirü't-tarihi'l-Mısri*. Kahire: Matbaatü'l-Cenne, 1969.
- İzzet Hasan Efendi. *Ziyânâme, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a Karşı Mısır Seferi (1798-1802)*. haz. M. İlkin Erkutun. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009.
- Kabakçı, Enes. "Napoleon Bonaparte'ın Mısır Seferi (1798-1801)", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*. Ed. Seyfi Kenan. 339-350. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.
- Kahya, Esin. *Mustafa Behcet Efendi ve Türkçe İlk Fizyoloji Kitabı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2017.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn: Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1993.
- Lewis, B. "Bahcat Mustafa Efendi", *The Encyclopaedia of Islam* 3: 148. Leiden: 2009.
- Lutskiy, V.B. *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi, 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, çev. Turan Keskin. İstanbul: Yordam Kitap, 2011.
- Mackay, Pierre A. "Hekimbaşı Ailesi ve Seyahatname", *Belleten* 41/164. 635-655. (Ekim 1997).
- Maksudoğlu, Mehmed. "Cebertî, Abdurrahman b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7:190-191. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Mustafa Behcet Efendi. *Târîh-i Mısır: Terceme-i Behcet Efendi*, İstanbul: 1865; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, TY, nr. 10816; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 6034; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 19; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 2452; Avusturya Milli Kütüphanesi, H.O., nr. 109.
- Mustafa Behcet Efendi. *Makâle fî Emrâzi'l-Firengiyye*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY, nr. 2680.
- Mustafa Behcet Efendi. *Târîh-i Tabiî Tercümesi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY, nr. 1236.
- Mustafa Behcet Efendi. *Ma'rifet-i Arz*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY, nr. 1215.
- Özel, Ahmed. "Acâ'ibü'l-Âsâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1:314-15. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

- Öztürk, Necdet. *İmparatorluk Tarihinin Kalemlî Muhafızları, Osmanlı Tarihçileri-Ahmedî'den Ahmed Refîk'e*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2015.
- Pekdoğan, Tuncay. *Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi'nin Tıp Tarihindeki Yeri, Tertîb-i Eczâ, Kolera Risalesi, Çiçek Aşısı Risalesi, Ruhiye Risalesi Adlı Eserlerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2019.
- Sarı, Nil. "Behcet Mustafa Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5:345. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Sarı, Nil. "Mekteb-i Tıbbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29:2-5. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Sarıkaya, Hüseyin. "Mısır'ın İstirdâdını Ele Alan Vekâyi'nâmeler ve Mehmed Emîn Karahân-zâde'nin Târîhçe'si", *İslâmî İlimler Dergisi* 9/2 (Güz 2014), 71-126.
- Sarıkaya, Hüseyin. "Mısır'ın İşgali (1798-1801) Karşısında Osmanlı İdaresi ve Toplumunu", *Birinci Dünya Savaşı Odağında Tarih Boyunca Savaş*. Ed. Metin Ünver-Mustafa Tanrıverdi. 453-481. İstanbul: Hiperyayın, 2018.
- Savran, Ahmet. *19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987.
- es-Seyyid, Seyyid Muhammed. "Mısır, Tarih/Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29:563-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayer. 6 cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Sütçü, Tefik. "Türkçe Sözlükçülük Tarihinde Mütercim Âsım ve Kamus Tercümesi", *Tarih Okulu Dergisi*, 6/16 (İzmir, 2013), 541-553.
- Tahir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. haz. Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, t.y.), 1: 268-271.
- Tomar, Cengiz. "Mısır, Tarih/Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 559-563.
- Tuna, Fırat. *Hezâr Esrâr Adlı Tıp Kitabının Latin Harflerine Aktarılması ve Tasnif Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2016.
- Uzluk, Feridun Nafiz. *Türk Tıbbiyesinin 748. Yıldönümü Dolayısı ile Hekimbaşı Mustafa Behcet: Zâti, Eserleri Üstüne Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1954.
- Uzluk, Feridun Nafiz. "Cholera Risâlesi", *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 1/4 (1935), 145-151.
- Uzluk, Feridun Nafiz. "Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi'nin Kitapları ve İslamlarda Bitik Sevgisi-Bitik Evleri", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, 1/3 (1935), 87-102.
- Ülgen, Feham. "Abdülhak Hâmîd'in Ecdâdı", *Hayat Tarih Mecmuası* 1/3 (Nisan-Haziran 1973).
- Yalçınkaya, M. Alper. *Learned Patriots: Debating Science, State and Society in the nineteenth-century Ottoman Empire*. Chicago: University of Chicago Press, 2015.
- Yılmaz, Coşkun. "Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi'nin Terekesi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildiriler-II* (2014), 25-91.
- Zeydan, Corci. *Osmanlı Mısır'ı*, tah. Muhammed Harb, çev. Mustafa Özcan. İstanbul: Ark Yayınları, 2015.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min el-'Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müşrikîn* Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1986.
- Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Klavuzu, <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> erişim 26.07.2021.